

Jób 42,1-6 — Por és forgószél

1. Amit a textusról tudni kell – exegetikai megértés

Jób 42,1-6 Jób Istennek címzett utolsó, ebben a retorikai funkcióban második válaszát tartalmazza (Jób 40,3-5-ben található egy első válasz).¹ Önmagában véve ez az elhelyezés is kiemelt jelentőséget kölcsönöz ennek a perikópának a könyv összefüggésében, és ezért különös figyelmet igényel az olvasó részéről, akinek viszont a szöveg értelmezését tekintve rendkívül nehéz dolga van. Az egyes szavak pontos jelentésének megfejtése még a kisebbik gond. Ennél nagyobb kihívás elé állít a szöveg értelmi haladványának, a sorok egymással való logikai kapcsolatának a körvonalazása, a megelőző, a JHVH beszédét tartalmazó szövegegységgel (Jób 38–41) való kapcsolat, illetve Jób Istennek szóló első válaszával (40,3-5) való kapcsolat. Márpedig ezeknek a retorikai kapcsolópontoknak a tisztázása közvetlenül járul hozzá a szöveg értelmezéséhez, ezért tárgyalása nem mellőzhető.

A perikópa elhatárolása és kapcsolódása. A szöveg költői formája egyértelműen megkülönbözteti ezt az egységet a 42,7 és következő versektől, amelyek prózában íródtak, és a könyv narratív kerettörténetének záróegységét tartalmazzák. Ugyanakkor a 6. és 7. vers közötti átmenet logikai bonyodalmat okoz. A 7. vers, „és történt miután JHVH e szavakat mondta Jóbna...”, azt sejtetné, hogy a megelőző perikópa a JHVH beszédeit tartalmazza, miközben a jelenlegi formában 42,1 egyértelműen a Jób beszédeként vezeti fel ezt az egységet.² A felmerülő retorikai problémát irodalomtörténeti szempontból úgy tudjuk megoldani, hogy azt feltételezzük, hogy a könyv egy összetett folyamat során jött létre. Elképzelhető, hogy egy korábbi verziójában a 42,7 nem a 42,1-6-t követte, azaz 42,1-6 vagy nem a jelenlegi helyén volt, vagy csak később íródott. A jóbi válasz relatíve későbbi keletkezésére

¹ A versek számozását illetően Jób könyvének bibliafordításai eltérő rendszert követnek. Az alábbiakban a RÚF fejezet- és versszámozását követem, amely megegyezik a masszoréti szöveg kritikai kiadásainak tagolásával.

² Nem lehet teljesen kizárni, hogy a bibliafordításokban és kommentárokból hagyományosan jóbi beszédként értelmezett 6. vers ténylegesen JHVH szava, és a 7. vers erre utalna vissza. Lásd alább.

utalhat Jób 31,40 is, amely az egész könyv szempontjából egy lényeges kompozíciótörténeti megjegyzést tartalmaz: „Véget értek Jób beszédei”.³

E kérdés tisztázása azért nem egyszerű feladat, mert 42,7-8 Jób beszédét *méltatja* a három társához viszonyítva. Vajon ez a méltatás vonatkozhat-e a Jób korábbi (3-31) perlekedő beszédeire, vagy inkább a 40,3-5 és 42,1-6 megadó hangvételű záró vallomásaira kell gondolnunk? A részletek kidolgozására itt nincs lehetőség, de erősebb érvek szólnak az első hipotézis mellett.⁴ A könyv egészét tekintve úgy tűnik, hogy Jób könyvét átdolgozták, valószínűleg többször is. E folyamat nem csupán keletkezéstörténeti kuriózum, hanem teológiai szempontból jelentős. Az átszerkesztésre teológiai indokok miatt került sor: Jób magatartását tovább idomították a későbbi kegyes zsidó ember ideáljához.⁵ Ebben a folyamatban úgy tűnik, hogy Jób 42,1-6 a későbbi stádiumban keletkezett szövegek közé tartozik. Egy későbbi zsidó szerkesztő-szerző számára nem maradhatott el az Istennek panaszt tevő Jób korábbi vádbeszédeinek újraértékelése.⁶

Az sem egyértelmű, hogy milyen kapcsolat áll fenn a Jób 40,3-5-ben elhangzó első jóbi válasz és a Jób 42,1-6-ban található második jóbi válasz között. Jób 40,5 azt mondja: „egyszer beszéltem, de többé nem válaszolok, vagy kétszer, de többet nem fogok”. Ehhez képest 42,1-6-ban Jób ismét megszólal. A magyarázók közül többen is úgy vélekednek, hogy a jelenleg két különálló jóbi válasz eredetileg egy egységet alkotott, amely a 40,3-5 és 42,1-6 verseket foglalta magában.⁷ Annyiban

³ A תָּמַם *támam* + דָּבָר *dábár* ilyen értelméhez lásd 5 Móz 31,24.30. A Jób 32–37-ben olvasható Elihú beszédek (Jób 32–36) a szakirodalom jelentős része szintén későbbi keletkezésűnek tekintti, nem utolsó sorban azért, mert a könyv záradékában erre semmiféle reflexió nem történik (vö. Jób 42,7-8; lásd Fohrer, *Hiob*, 40–41). A *Jób Testamentuma* 42–43 későbbi apokrif irat úgy értelmezi az Elihúra való hivatkozás hiányát, hogy ő sátán szószólója volt, akinek JHVH nem bocsátott meg. Lásd Adorjáni, *Jób testamentuma*, 74–75, 171.

⁴ Jób 42,7-8 értelmezhető úgy, hogy „nem szóltatok hozzám (heb. לֹא *el* prepozíció!) kitartóan / állhatatosan (נִבְּוֹנָה *nökonáh*)”. A társaitól eltérően Jób nem csak Istenről beszél, hanem *hozzá* is (vö. Jób 7; 10; 13,18–14,22; 16,7–17,15; 30,20–24), ehhez képest a társak mindvégig csak Istenről beszélnek. Sőt a barátok „kikacagják” Jóbot, aki Istenhez kiált (12,4; vö. 5,1). De a 42,7-8 vonatkozhat arra is, hogy Jób kitartó, állhatatos volt beszédében. A נִבְּוֹן *nákón* ilyen értelméhez, lásd még 1 Móz 41,32; 5 Móz 13,15; Zsolt 5,10.

⁵ Az Elihú beszédek mellett (Jób 32–36) a kutatástörténet későbbi keletkezésűnek tekinti a behemótról és leviatánról szóló beszédek (40,15–41,26). Vö. Fohrer, *Hiob*, 36–37. Továbbá átdolgozásra kerültek Jób egyes, megbotránkoztatónak vélt beszédei is (pl. Jób 21,16–20.22 korrigálja azt a jóbi álláspontot, amely az igaz és gonosz halálban közös sorsát taglalja).

⁶ Persze azt sem kell kizárni, hogy ez a folyamat éppen egybeesett azzal, ahogy az idegen (?) Jób-hagyomány (és szöveg) egy Izraelen kívüli kultúrkörből bekerült a zsidó hagyományba.

⁷ Vö. Driver és Gray, *Job*, 1,371; Fohrer, *Hiob*, 531. Érdekes adalék, hogy a Qumránban fennmaradt Jób-targum (11QtgJob) a legkorábbi írásban fennmaradt arámi targumszöveg a 42,3-4 vers helyén a 40,5-ben megjelenő verset tartalmazza (vö. Jongeling, *Een aramees boek Job*, 146; a qumráni Jób-targum töredék nem azonos a későbbi targummal). A Septuagintából hiányzik Jób

védhető ez az álláspont, hogy a két beszéd formai szempontból hasonló felépítésű, rövid párbeszédes szerkezete van: 40,1-2 JHVH szavait tartalmazza, 40,3-5 pedig Jób ezzel kapcsolatos reakciója. Hasonlóképpen 42,3a JHVH szavait idézi, amelyet követ Jób válasza. Majd 42,4 szintén JHVH-t idézi, amelyre 42,5(6)-ban megint Jób felelete következik. A két jóbi válasz-perikópa helyének és szerepének kérdése azért is elgondolkodtató, mert Jób második reakciója tartalmilag JHVH jelenlegi elrendezés szerinti *első* beszédéhez (is?) kapcsolódik (vagyis Jób 38–39-hez).⁸ Ennél több támpontunk viszont nincs, ezért a két szöveg esetleges együvé tartozása bizonytalan marad.

De nemcsak a perikópa nagyobb összefüggésben való szerepe, logikai kapcsolódása a nehéz kérdés. Jób válaszában a szövegen belül a verssorok egymással való kapcsolata enyhén szólva nem zökkenőmentes. Míg 40,1,3 világosan jelzi, hogy hol van az átmenet a beszélők között, melyik mondatot ki mondja, Jób 42,1-6 esetében teljesen hiányzik. A RÚF önkényesen közbeékelte kötőszavakkal igyekszik a sorok közötti értelmi kapcsolatok hiányát felszámolni.⁹ A 42,3a majdnem szó szerint egyezik 38,2-vel, ezért ez egy JHVH-tól vett idézet lehet. A 42,4 esetében vélhetően szintén egy JHVH idézettel van dolgunk, bár itt csak a vers második feléről igazolható az, hogy ezt Isten ténylegesen mondta (vö. 38,3; 40,7). Az idézés, mint műfaj, szembeötlő jelenség, s talán a perikópa későbbi keletkezése melletti formai érv. Feltűnő ugyanis, hogy míg a könyv első, időben korábbi keletkezésű részeiben csak kétszer jelenik meg (pseudo)idézet (Jób 11,4; 19,28), ehhez képest a kései Elihú-beszédekben rendkívül gyakori ez a retorikai elem.¹⁰ Mindenesetre Jób 42,1-6-ban a JHVH idézetek és a hozzájuk kapcsolt jóbi megjegyzések azt sejtetik, hogy az idézetek és a válaszok között nem áll fenn közvetlen logikai kapcsolat. A válaszok inkább allúziók szintjén kapcsolódnak egymáshoz, amelyben az isteni szó amolyan őrszóként, vagy mottóként jelenik meg.

Megjegyzés a szöveghez. Jób 40,2 utolsó sora, „nincs oly elgondolás, amiben meggátolhatnának” nagyon hasonló konstrukcióban (vö. héber szöveg) előkerül 1 Móz 11,6-ban is, ahol a Babel tornyát építő, ég felé törő emberi szándékot írja le. A

40,1-2. Az adatok azt sugallják, hogy Jób könyve a Kr.e. 1 és Kr.u. 1. századokban több variációban is ismert lehetett.

⁸ Jób 42,3 mondata egyértelműen JHVH első beszédére, 38,2-re utal, a 42,4 pedig 38,3-mal, esetleg a második beszédben olvasható 40,7-tel áll kapcsolatban.

⁹ A héber szövegből hiányoznak az alábbi RÚF-ban megtalálható szavak: 3. v.: „– kérded”, 4. v.: „– kértem”, „– felelted erre”. Továbbá a jelentéstanilag aligha indokolható לָכֵן *lákén* „valóban” fordítással igyekszik kapcsolópontot létesíteni a 3. vers sorai között.

¹⁰ Vö. Jób 32,13; 33,9; 34,5-9; 35,3,14. Ez a sajátosság, illetve az a tény, hogy az Elihú vitáiban Jób, mint megszólított vitapartner neve többször is előkerül (33,31; 34,5-7-35,36; 35,16; 37,14), miközben a barátok, vagy JHVH beszédeiben egyszer sem, jól jelzi azt a stiláris különbséget, amely e szövegek között fennáll.

szöveg jelenlegi kontextusában hajlamosak lennénk a „mindenre képes Isten”-gondolatot a közvetlenül megelőző isteni beszédhez kapcsolni (Isten hatalma a behemót és leviatán fölött, Jób 40,15–41,26), de ez korántsem egyértelmű.¹¹ A vers második felében szereplő „elgondolás, terv” (מִזְמָה *mōzimmá*) és a „képesnek lenni, diadalmaskodni” (יָכַל *jákal*) együtt fordul elő Zsolt 21,12-ben is, ahol egy tervről, elgondolásról és annak kivitelezéséről (יָכַל *jákal*) van szó. Itt is erre utalhat: Jób tudja, hogy semmi sem akadályozhatja meg Istent abban, hogy véghez vigye tervét.

A 2. vers „elgondolás” szava és a 3. versben megjelenő „terv(ezés), tanács, (világrendező) elv” (עֵצָה *écáh*) között van némi jelentésbeli átfedés, de a gondolat-sorra való áttérés nem zökkenőmentes. A 3a vers majdnem szó szerinti idézet JHVH első beszédéből, 38,2-ből, de Jób szava és az idézet között nincs semmiféle retorikai átvezetés (mint pl. Jób 40,3-ban). Isten beszédében az állt: „elsötétíti (héb. חָשַׁךְ *chásak*) a tanácsot tudatlan szavakkal”, itt az idézetben ezt olvassuk: „eltakarja (héb. עָלָם *álam*) a tanácsot tudatlanul”. Az עֵצָה *écáh* a világrendező elv, az isteni tervszerűség, amely mint nagy titok húzódik meg a teremtet világ földi vagy föld feletti valósága mögött (lásd Jób 38–39). Tehát nem csupán a jövőbeli tervre kell gondolni, hanem a mindenség alapját képező nagy rendszerre. Ugyanakkor az עֵצָה *écáh* az a kulcsfogalom is, amely sajátos módon a bölcssekhez, illetve az óizraeli bölcselkedéshez kötődik (lásd Jer 18,18; Ezék 7,26). A bölcsnek az lenne a feladata, hogy felfedje (vö. נָגַד *nágad*) azt, ami el van rejtve, „be van takarva”. Az itt használt „szóltam”, héb. נָגַד *nágad* fordítása nem közvetíti eléggé azt az ellentétet, amely a sorok mögött meghúzódik a szöveg eredeti nyelvében. A bibliai bölcsék között a legnagyobbbról, Salamonról, aki a hagyomány szerint feljebbvaló volt a Jób könyvében is említett Kelet minden fiánál (1 Kir 5,10), ezt a mondatot olvassuk: „Salmon mindent kinyilvánított (נָגַד *nágad*) neki (ti. Séba királynéjának), nem volt semmi a királytól eltakart (עָלָם *álam*) dolog, amit ne nyilvánított volna ki” (1 Kir 10,3). Jób könyvében e két, egyébként teljesen függetlennek tűnő mondat épp e két kifejezés, „eltakarni”, illetve „megjelenteni”, bölcsellett való kapcsolata mentén köthető össze (vö. még 2 Kir 4,27). A bölcs embernek az lenne a dolga, hogy a világrendet, a tanácsot kinyilatkoztassa, ne elrejtse. Jób mondatát így értelmezhetjük: „ezért hirdetem (נָגַד *nágad*) (bár), de nem értettem, túl csodálatosak (= felfoghatatlanok) voltak nekem, és nem ismertem meg”. Vagy parafrázálva: úgy beszéltem e dolgokról, hogy azok meghaladtak engem.

¹¹ JHVH ezt megelőző első beszédében (Jób 38,1–39,33) nem annyira az isteni mindenhatóság a téma, mint inkább a mindentudás, a világ nagy rejtelmeinek, a nagy összefüggéseknek az ismerete.

A 3. vers fő gondolata eszerint az Istenről (és világról) való beszéd kérdése, amely valójában Jób könyvének az egyik kulcsmotívuma is. Kell-e, lehet-e beszélni, s ha igen hogyan? A téma számtalan formában előjön a könyv vitáiban: Jób és társai folyton beszélnek Istenről és a világról, de mégis mindvégig elbeszélnek egymás mellett. A barátok Istenről és a világ rejtelseiről szóló beszéde nem meggyőző (vö. Jób 42,7-8). Már a Jób indító történetében is a beszéd központi szerepet játszik. Jób 1,5 szerint azért aggódik, hogy fiai szívükben esetleg átkot *szóltak* Istenről. Jób 1,11 szerint az első próbatételnél a sátán által várt végeredmény is Isten káromlása lett volna, de 1,22 szerint Jób kiállta a próbát és semmi szidalmat (תִּפְלָה *tifláh*) nem mondott. Jób 2,10-ben ismét fölmerül a káromlás kérdése, s a feleség úgy „beszél”, mint egy a bolondok közül. De Jób – így hangsúlyozza a szöveg – „nem vétkezett *ajkaival*”. Majd 3,1 ezzel kezdi: „ezután Jób megnyitotta ajkát és megátkozta az ő napját”. A könyv záró soraiban ismét előjön a „beszéd-téma”.

A 4. vers jelentése világos, de a verssorok egymáshoz és az előző versekhez kapcsolódása vitatott. A RÚF az első gondolatot Jób szavaként értelmezi,¹² de ez nem valószínű. A korábbi verssor összefüggésében inkább arra kell gondolni, hogy ez a vers is egy JHVH-idézet (4b ténylegesen is megjelenik az Úr beszédében, 38,3-ban és 40,7-ben). A 3. és 4. versek közötti kapcsolat talán abban keresendő, hogy míg az előzőben a nyilvános beszéd (vö. נָאָד *nágad* ige) volt a téma, addig itt a *hallgatás*, a figyelés, illetve az isteni (!) beszéd kerül előtérbe: „hallgass csak, és én beszélek”. A héber személyes névmás itt csak úgy magyarázható, mint aminek mondat-tani szempontból kiemelt, hangsúlyozó szerepe van. Vagyis te, Jób, „figyelj csak, én beszélek; kérdezlek, és felelj nekem”. Ezt a sejtést erősíti az 5. versben ide kapcsolott jóbi reakció is, amely a figyelés, ráhallgatás (שָׁמָע *sáma*) gondolatához társul. „A fül hallásával hallottam híredet, de most szemeimmel láttalak.” A tudatlanságból származó emberi beszéd helyett itt az Istenre hallgatás ellentétes gondolata jelenik meg. Jób könyvének elején, amíg a barátok hallgattak (2,13), minden rendben volt. A hallgatás, pontosabban az isteni beszédre való figyelés ugyanakkor egy másik ponton is kötődik a könyv viharos vitabeszédeihez. Jób többször is hangoztatja, hogy ő Istent akarja hallani, sőt látni (19,26-27; 30,20; 31,35). A társaitól csak Istenről hallott, csak a fülével hallott. A szöveg szerzője szándékosan különíti el itt egymástól a másodlagos (fülemmel hallottam rólad; vö. Jób 28,22) és elsődleges (szememmel láttalak) tapasztalatot.

¹² Hasonló nyomvonalon halad az 1990-es MBT, illetve a SzIT fordítása is. Lásd még Muntag, *Jób könyve*, 334-335. Jób 13,22-ben megjelenik egy hasonló gondolat, ahol a két verssor alanya felváltva egyszer JHVH, másszor Jób. Abban a szövegben a némiképp rokon gondolat a két fél közötti jó viszonyt hangsúlyozza, de itt másról van szó.

A 6. verssel végképp nincs könnyű dolgunk. Míg az összekötő szó (עַל־כֵּן *al-kén* „így, ezért, eképpen”) mindenképpen valamiféle következtetésre utal, a szöveg szempontjából nehézséget jelent az itt használt מָאֵס *máasz* ige. E szó jelentése általában „megvetni, megutálni, elutasítani valamit”. Ezt követné a RÚF és a más értelmezésekben gyakori „visszavonok mindent” fordítás. Csakhogy a héber szövegben nincs tárgya az igének, amely a fenti értelmezést kérdésessé teszi.¹³ Két alternatív magyarázati lehetőséget látok. (1) Ha a kérdéses szót nifalként (visszaható jelentéssel) vokalizáljuk (a jelenlegi qal helyett), a sort így olvashatjuk: „Így (bár) megvetttem, de megvigasztaltattam...” De talán még valószínűbb (2), hogy a Jób könyve itt egy másik értelemben használja a מָאֵס *máasz* igét (esetleg egy homonim forma?), amely qal, vagy inkább nifal törzsben azt jelenti: „összehúzódik, visszahúzódik; elcsügged; elolvad” (Jób 7,5; 36,5; Zsolt 58,8).¹⁴

A נָחַם *nácham* is kétértelmű „bánnódni valami felett” vagy „megvigasztaltatni valami felett”. Bár nem lehet teljességgel kizárni, hogy ez az ambivalencia szándékos és a költői szöveg része, a tágabb kontextusba mégis inkább a második jelentés illik: „vigasztalódom a por és hamu fölött / okán (עַל *al*)”, azaz: „bár por és hamu vagyok”.¹⁵ Az itt használt ige alapszó Jób könyvében. Jób 2,11 szerint a társak azért érkeznek hozzá, hogy vigasztalják őt, aztán kiderül, hogy ez a szerepet nem tudják teljesíteni (16,2; 21,34). Az Istennel való személyes találkozás után viszont Jób megtalálja a vigaszt, bár továbbra is „por és hamu” (עָפָר וָאֵפֶר *áfár wáéfer*), azaz ember marad. Az itt használt szópár megjelenik 1 Móz 18,27-ben is, ahol hasonlóképpen a nagy Isten és a kis ember közötti távolságot jelöli (vö. még Jób 30,19). Jób könyvében az עָפָר *áfár* tipikusan a földi, törekeny, halandó emberre utal.¹⁶

Jób 2,8-ban az egész történet a hamuban (עָפָר *éfer*) üléssel kezdődik, és ugyanott 2,12-ben Jób társai port (עָפָר *áfár*) hintenek a fejükre „az ég felé”.¹⁷ Az

¹³ A részletekhez lásd Driver és Gray, *Job*, 2.347.

¹⁴ Zsolt 58,8-9 alapján a מָאֵס *máasz* csiga kiszáradásához hasonlítható folyamat. Ez utóbbi talán a héb. מָסָה *mászah* vagy מָסַס *mászasz* igék egyik mellékformája (lásd HALOT; Zsolt 6,7; 39,12; Ézs 10,18). Érdekes, hogy az ógörög fordítás két szóval fordít a מָאֵס *máasz* két aspektusának megfelelően („utálom magam” / „elolvadok”). A dupla fordítás olyan esetben szokott előfordulni a Septuagintában, ahol egy kifejezés jelentése bizonytalan a fordítók számára.

¹⁵ A MBT / RÚF értelmezése („bűnbánatot tartok porban és hamuban”) kérdéses. A נָחַם *nácham* al kifejezésben a prep. az ige tárgyat fejezi ki (vö. 2 Móz 32,12; 2 Sám 13,39). Ha erősen rendhagyó, de ki nem zárható módon a 6. verset úgy olvasnánk, mint JHVH (!) szava, tehát nem a Jóbé (vö. 42,7), akkor a mondat így is értelmezhető lenne: „Ezért (vagyis Jób e szavaiért) visszahúzódom, és megkönyörülök a poron és hamun.” A נָחַם *nácham* al ilyen értelmezéséhez lásd pl. Zsolt 90,13.

¹⁶ Kiemelkedően magas számban jelenik meg ez a szó Jób könyvében (26×).

¹⁷ Az „ég felé” (הַשָּׁמַיְמָה *hassámajmáh*) hangsúlyozása egészen szokatlan, máshol nem jelenik meg e rítus részeként, de éppen azért figyelemre méltó. Az egész könyv az ég és föld ellentétéről szól.

elbeszélés-sorozat legvégén mindkét kifejezés visszatér. Jób története két földre borulás között zajlik. De míg kezdetben csak a nyomorúság képzete társult e szó-párhoz, a végén egyúttal a vigasz lehetősége is felsejlik ugyanazon szavakban. Az az ember, aki a porban eddig a halál közelségét látta, most az Istennel való találkozása révén mégis vigaszt talál, ugyanabban a por és hamu mivoltban. Mintha itt, a legvégén a Jób 19,25-26-ban megfogalmazott reménysége válna valóra:¹⁸ „De én tudom, hogy megváltóm él, és a végén odaáll a por mellé (עַל-עָפָר *al áfár*) és ... meglátom Istent.” Az Ószövetség szerint egy ilyen találkozást, az Istenlátást, csak azok élhetik túl, akikkel neki valami különleges célja van (1 Móz 32,31; Bír 13,22; Ézs 6,5).¹⁹

2. A perikópa megértése – teológiai összefüggések

Amikor Jób könyvét valaki tartalmilag írja körül, két kulcskifejezés szokott gyakran előkerülni: szenvedés és teodícea (isteni igazságosság). Kétség nem fér hozzá, hogy mindkét téma erőteljesen jelen van a könyvben. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a könyv alapkérdése nem ezekben a konkrét témákban rejlik. Jób könyve gyökereiben nem a szenvedésről és nem az isteni igazságosságról szól. A fő téma a tudás, a *megismerés* lehetősége vagy lehetetlensége, illetve ennek szóbeli átadása, az Istenről és a világról való beszéd. Jób könyve – a Prédikátoréhoz hasonlóan²⁰ – nem egy témával száll vitába, hanem a korabeli bölcsellett *en bloc*, és a hagyományos bölcselkedés legitimitását alapjaiban vonja kérdőre. Ebben az elvi vitában a büntetlenül szenvedő ember témája csak esettanulmány. A szerzőt ennél általánosabb, alapvetőbb, lényegibb kérdések foglalkoztatják. Ez a magyarázat arra, amely sok bibliamagyarázó számára fejtörést okozott, hogy ti. az isteni beszédekben végső soron miért nem kap feleletet Jób (az olvasó) arra a konkrét kérdésre, hogy miért szenved az igaz, istenfélő, bűngyűlölő ember. Mert nem ez a kérdés. A kérdés az, hogy hogyan értheti meg az ember mindazt, ami vele történik, általánosabban a világ dolgait, Istent. Isten válaszaiban a világ nagy összefüggéseinek az átfogó látása, az ismerete a téma.²¹

¹⁸ Vö. Fohrer, *Hiob*, 535. Lásd még 13,3-4; 23,3-6; 31,35.

¹⁹ Vö. Muntag, *Jób könyve*, 335.

²⁰ Hasonló vitairatnak tűnik a Jób könyvével nagyjából kortárs Jónás könyve, amely ezúttal nem a bölcsességi irodalommal, hanem a prófétai irodalommal és annak értelmezőivel folytat lényegi vitát.

²¹ Azok a magyarázók, akik Isten beszédeit másodlagosnak tekintik a Jób könyvében, éppen azért vonják le ezt a következtetést, mert úgy vélik, hogy a beszédek nem kapcsolódnak a szenvedés témájához. Valóban nem, de véleményem szerint ez az elvárás önmagában megkérdőjelezhető.

Jób könyvének végkicsengése az, hogy ez a mindentudás (és ezzel együtt a mindenség fölött való rendelkezés, vagyis a hatalom) isteni privilégium. Az ember csak por (עָפָר *áfár*), még akkor is, ha mind erkölcsileg, mind gazdaságilag kiemelt szerepe van a társadalomban, mint Jóbnak (ami a korabeli bölcsélet szerint az isteni privilégium cáfolhatatlan bizonyítéka, egzisztenciális értelemben a *non plus ultra*). Az földi emberek között a legnagyobb (1,3) is még mindig összemérhetetlen a hatalmas Istennel. Az istenfélő Jóbnak lehetnek intuíciói (vö. Jób 1,5; 2,10), de ez kevés az igazán mély összefüggések feltárásához. Amikor az isteni tudással szembeül, akkor derül fény igazán az ő tudatlanságára, parányi voltára (vö. 40,3: „kicsi vagyok...”).

Ezen a ponton erőteljes teológiai kapcsolat áll fenn Jób könyve és 1 Móz 3 között, amely szerint az isteni és emberi közötti alapvető különbség szintén a (minden)tudásban²² rejlik. Ez az, amely Istent és az embert megkülönbözteti egymástól. A tudás nem pusztán szellemi gazdagság, hanem valóságos hatalom is.²³ Aligha lehetne erre találóbb kortárs illusztráció, mint az információbirtoklásra, az adatszerezésre, a mesterséges intelligencia kifejlesztésére tett óriási erőfeszítések, harcok, viták. Az adat, ahogy napjainkban mondani szokás, az új kőolaj. Minél nagyobb ismeret birtokában van valaki, annál hatalmasabb.

Jób könyve szerint az, amit a hagyomány évszázadok alatt összehordott, amelyet Jób három társa képvisel beszédeiben, nem képes választ adni minden kérdésre. A korábbi bölcsélet gyűjteménye a mesterséges intelligencia egy korabeli formája. Több, mint amit egy ember birtokolhat, de adott esetben így ebben a formában is elégtelennek bizonyul arra, hogy a lét sajátos, konkrét kérdéseire valódi, meggyőző választ adjon. Mert a meggyőző válasz egy másik dimenzióban rejlik, amelyet a por ember nem láthat át, ahogy a vita szemlélője, Jób könyvének olvasója ezzel mindvégig tisztában van. A fal mögé csak Isten szava révén nyílik betekintés, ha Isten maga jelenik meg és kezd el beszélni. Az Istenről való beszéd (Jób társai), a klasszikus hagyomány révén közvetített információ (42,5a) elégtelennek bizonyulhat. Az Istennel való beszéd, amely Jób panaszimaiban megfogalmazódik, még mindig egyoldalú, még mindig csak ezt az oldalt képviseli. Megnyugvást csak az hozhat, ha Isten maga jelenik meg, és ő beszél, az ember meg hallgatja őt (40,4). Még akkor is, ha ez az isteni üzenet önmagában nem abszolút újdonság (az Isten

²² A jó és rossz tudása bibliai nyelven a mindentudást jelenti.

²³ A klasszikus babiloni mítoszban, az Enuma elisben a mindentudás jelképének, a sorstáblának a birtoklása jelenti a legmagasabb uralmi státuszt. Az a legfőbb istenség, aki ezt birtokolja. Az ismerettel együtt a hatalom Jób könyvének is visszatérő szimbóluma. De a hatalom nem önmagában megjelenő téma, hanem a mindentudás közvetlen következménye.

letaglózó mindenhatósága Jób saját beszédeiben már korábban is megjelenik). De az a tény, hogy Isten maga mondja el ezt Jóbnak, egészen másképpen hat.²⁴

A keresztyén teológia egyik alaptétele Róm 10,17: a hit hallgatás révén keletkezik, mégpedig a Krisztus beszéde hallgatása révén. Azonos lenne ez a „hírből hallottam” gondolatával? Gal 3,2,5 (és sok más történet, pl. ApCsel 2,6; 10,44) világossá teszi, hogy az emberi szó csak a Lélek által válik Krisztus saját beszédévé, azaz olyanná, mintha ő maga jelenne meg és szólalna meg azon a helyen.

3. Prédikációvázlat

Van egy ember, akit mindennel megáldott az élet Ura. Ha családja felől érdeklődünk: hét fia és három lánya van. Ha a vagyona felől: az elsők között szerepel a Forbes 500-ban. De azon kevesek közé tartozik, akit sem a vagyon, sem a társadalmi megbecsülés nem vakított el, és erkölcsileg sem degradált. Ez az ember igaz, istenfélő és gyűlöli a bűnt. S ha mindez kevés lenne, olyan apa ő, aki még a gyermekei lelki jólétéért is bevállal minden felelősséget. Egy-egy nagy parti után mind a tízért külön imádkozik, áldozatot mutat be, arra az esetre, ha esetleg a parti hevében valami illetlenséget gondoltak (!) volna magukban Istenről (Jób 1,5). Olyan lelki magasságokban jár, hogy minden kívülálló úgy látja: nemcsak a földi gazdagság az övé, hanem övé a menny minden kincse is. Aztán egy napon bezuhan a mennyei tőzsde. Ez az ember egyik napról a másikra mindenét elveszíti: tíz gyermekét, vagyonát, csak a csupasz, mezítelen élete marad. S ha mindez nem lenne elég, akkor jön egy másik nap, ahol a saját csontja és bőre, az egészsége is árverésre kerül. Az élete megmarad ugyan, de ki az, aki ezek után azt merné mondani, hogy nem ez a legnagyobb büntetés?! Mert túlélve el kell hordozni mindazt a gyötrelmet, egyedül, amely váratlanul lelkére nehezedett.

Nagy számok, nagy veszteségek. De a tragédiákat nem lehet mérlegelni, ahogy az érzelmeket sem lehet összehasonlítani. A veszteség, teljes összeomlás mindenkét visszahúz ugyanabba a közös porszem-létbe, csupasz, törékeny, kiszolgáltatott, tehetetlen emberi mivoltba. Mit lehet mondani az embernek? És mit lehet mondani az Istenről? Kell? Nincs? Van, de nem érdekli, hogy mi történik velünk?

Nos, nyilván, Jób könyvének kései olvasóiként könnyű dolgunk van, mert a Biblia itt megengedi, hogy betekintsünk a láthatók mögé. Elmondja, hogy miközben a földön zajlanak az események, mi is történik a mennyei udvartartásban, hogyan

²⁴ Ez a személyes kijelentés különösen érdekes, ha a Jób könyvét egy kezdeti kánon kialakulásával hozzuk összefüggésbe. A perzsa korban a Tóra és a Próféták írásba foglalásával egyre nagyobb szerep jut a leírt (és hallott) szövegnek, és egyre kevesebb a közvetlen kijelentésnek, amellyel a prófétáknál találkozunk.

hoznak döntéseket a háttérben a világ alakulásáról, ki irányít, és ki milyen megbízást kap. Mi látjuk... És látjuk a történet végét is, hogy hogyan alakul ennek az embernek a sorsa a legvégén. Igen, látjuk. De ő nem látta sem azt, hogy mi történik a háttérben akkor, amikor megmozdult lába alatt a föld, és nem tudta azt sem, hogy mi lesz ebből. Ő nem ismerte a kerettörténetet. Az igazság az, hogy a saját magunk életét sem a kerettörténetekkel együtt látjuk. A valóság számunkra is csak részben, csak töredékesen hozzáférhető. Csak azt látod, ami körülötted zajlik. De gyakran nem érted sem az összefüggéseket, és nem ismered a dolgok kimenetelét sem. A valóságban ilyen emberekként élünk. De mi van akkor, ha nem látod a te életed kerettörténetét? Vannak akik úgy gondolják, hogy ez minden, ami látható, ami körülöttük zajlik, a saját történetüknek nincs is kerete. A pusztá véletlenek sorozata az, ami történik és az, ami történni fog. Vannak, akik a „kell lenni”-be kapaszkodnak, és megpróbálnak együtt élni ezzel a bizonytalan bizalommal.

Általában azt szokták mondani, hogy Jób könyve a szenvedésről szól. Ha viszont végigolvassuk azt látjuk, hogy ennél mélyebben szántó gondolatok foglalkoztatják a szerzőt, és ezt szeretné megosztani az olvasóval. Nem kapunk választ a szenvedés miértjére, sőt, bármennyire szokatlanul hangzik is, a „miért” ebben az összefüggésben valójában föl sem merül.²⁵ S nemcsak a Jób beszédeiben nem kerül elő, hanem a könyv végén megfogalmazódó isteni válasz (38–41) is teljesen mellőzi a szenvedés témát. De van egy másik kérdés, amin a Jób könyve erősen elgondolkodtat: mennyiben lehet a saját tapasztalatomra támaszkodni, amikor az Istenről beszélek? Lehet-e a saját élmény Isten igazi megismerésének az alapja? Olyan-e Isten, amilyen az életem?

Jób 40,1-6 Jób összefoglaló rövid válaszait tartalmazza, a terjedelmes viták, embertársakkal és Istennel folytatott perlekedések rövid, tömondatos lezárása. Korábbi hosszú beszédeiben Jób két fronton vívja harcot. Egyrészt a környezetét kell folyton győzködni arról, hogy élethelyzete mögött valami titkos bűnt feltételező barátok teóriája téves. Másrészt az Istennel küzd, küszködik, egyoldalúan. Istenben azt a harcost látja, aki Jóbot ellenfelének tekint. A vele való viszonyát is lépten-nyomon a háború és ellenség képével írja körül (vö. Jób 7,20; 16,12).²⁶ Ehhez képest a zárómegjegyzések rövidek. Alapvetően négy fő gondolat, négy központi ige jelenik meg, s a szöveg üzenete is ezek köré csoportosítható: tudtam, hirdetem, láttalak, vigasztalódom.

²⁵ Jób könyve 9× használja a „miért” (לָמָּה *lammáh*) kifejezést, mindig Jób beszédeiben, de soha nem a „miért szenvedek?” összefüggésében. Vö. Jób 3,11.20; 7,20; 9,29; 10,18; 13,24; 19,22; 27,11; 30,2.

²⁶ Jób héber neve, אִיּוֹב *Ijjób*, és a héb. אֶיִב *ójéb* „ellenség” között áthallás van, a magánhangzók felcserélésével megváltozik a szavak értelme. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a héb. שָׂטָן *szátán* „sátán” jelentése szintén „ellenfél” (pl. 1 Sám 29,4; 1 Kir 5,18).

1. Tudtam (42,2). Ha parafrázálnánk ezt a verssort valahogy így hangzana: Tudtam, hogy te mindenre képes vagy, és semmilyen összefüggés nincs rejtve előtted. Ha ennek alapján rajzolnánk meg Jób istenképét, akkor azt mondanánk, hogy ő a mindentudó, félelmetes Istenben hitt, és ennek a hitnek a megszállottja volt. Talán ezzel áll összefüggésben, hogy az is rettegésben tartotta, hogy vajon gyermekei mit gondoltak szívében róla (Jób 1,5), merthogy ő ezt is tudja. És mi lesz vele? „Amitől rettegetve rettegetem, most az jött rám...” – mondja már első beszédében (3,25). Ismered ezt az érzést? Annak a félelmét, hogy ő mindent tud rólad? Mert ez a mindentudás így sterilen egészen félelmetes. Mert amikor az ember ezzel a mindentudással szembesül, akkor a kiszolgáltatottságot érzi leginkább. A tudás hatalom. Félelmetes dolog úgy lenni kiszolgáltatva valakinek, hogy közben sem a bizalom, sem a szeretet szálai nem garantálják azt, hogy a rólam való ismeret, a fölöttem való rendelkezés a szeretet határain belül kerül felhasználásra.

A mai világban elkeseredett erőfeszítéseket tesznek arra vonatkozóan, hogy az ember saját személyes információk fölötti rendelkezésének a jogát szavatolják (lásd GDPR). Mert semmi garancia nincs arra, hogy az, aki a begyűjtött információk alapján megalkotja saját profilképünket nem a manipulációra fogja használni azt, vagy adott esetben akár arra, hogy ha valakinek az érdeke azt kívánja, tönkre tegye az életünket. A mindentudó Istenhez a kiszolgáltatottság érzése társul. Úgy ahogy Jób korábbi beszédeiben mindvégig érzékelhető ez a gondolat. Istenben az önkényes urat látja, aki hatalmát fitogtatva mutogatja meg, hogy milyen jól tud célozni (7,20). Az isteni mindentudás és teljes kontroll tudata csak akkor lesz megnyugtató érzés, ha ezzel a mindentudó Istennel bizalmi viszonyba kerülünk.

2. Hirdettem (42,3). Kicsoda az, aki eltakarja a tanácsot ismeret nélkül? – idézi Jób Isten korábbi válaszbeszédének (38,2) kezdő sorait. Az igazán bölcsnek, Jób-nak is, inkább az lenne a feladata, hogy ezt az isteni világrendet nyilvánossá tegye, hirdesse (lásd a kapcsolódó exegézist). Jób beismerő válaszában ezt mondja: „hirdettem, de nem értettem, meghaladott engem, nem ismertem”. Az előbbi mondat összefüggésében, mintha ezt hallanánk: tudtam, és mégsem tudtam. Részleges információk alapján vontam le nagy következtetéseket. Mi lehetett ez a részleges információ? Ha Jób beszédeit olvassuk, azt látjuk, hogy a személyes tapasztalata ezt a korábbi félelmetes tudását erősítette fel. „Amitől rettegetve rettegetem, az jött most reám...” Közben a könyv olvasója, aki a történetet a teljesebb összefüggésben látja, tudja, hogy nem ilyen egyszerű a képlet. Hirdettem, beszéltem, de nem értettem – mondja a végén, és igazat kell adnunk neki.

Vajon mennyiben lehet teret engedni a saját tapasztalatoknak akkor, amikor Istenről képet alkotunk? El tudunk vonatkoztatni a saját konkrét élethelyzetünktől? Hogy tudnánk, ha saját bőrünkön tapasztaljuk? El tudjuk fogadni azt, hogy

Isten nem csak annyi, vagy egyáltalán nem az, amit az életeseményekből összerakunk róla? Eszméletlenül nehéz! Pedig a Jób könyve ezt sugallja: Isten nem az, akire Jób élettörténetéből következtetni lehetne. Sőt, az élettörténet teljesen félrevezető. Mert lehet, hogy egy kísértés ez az egész. Egy látszat-világ, mint a Mátixban, vagy egy rejtett kamerás jelenet. És az a tudat sokkal visszafogottabbá tehet az Istenről való beszédben. Mert ha a saját tapasztalatok alapján akarok képet formálni róla, elképzelhető, hogy teljesen mellényúlok.

3. Láttalak (42,5). „Eddig csak hírből hallottam felőled, most saját szememmel láttalak téged” – mondja Jób. Végző soron ez a személyes találkozás az, amely felülírja Jóbban a korábbi tudást. Ha az Isten beszédeit olvassuk (38–41), kétségtelenül az az érzésünk a végén, hogy Isten tényleg mindent tud, sőt mindent kézben tart. Ráadásul az összefüggéseket is ismeri olyan szálak között, amelyek számunkra nincsenek egymással semmiféle összefüggésben. Ha valaki avatatlanul belenéz egy számítógépes szoftverbe, csak számok és érthetetlen betűk halmazának tűnik az, amit lát. Mennyivel másabb ugyanaz a képernyő, ha ezt egy hozzáértő szem böngészi!

De a legnagyobb dolog mégiscsak az a tény, hogy Isten maga jelenik meg és beszél Jóbbal. Elsősorban nem az információ új – néhány gondolat visszatér ezekből Jóbnál saját beszédeiben is –, hanem az a tény, hogy Isten személyesen mondja el. És Jób személyesen találkozhat vele. Ebben a sok port kavarázó forgószelemben, viharban Isten maga van jelen.

4. Vigasztalódom (42,6). A szenvedő Jób keserve mögött okot kereső társak nyomorult vigasztalók (16,2). Jób könyvében van egy ilyen sorok közé foglalt következtetés, hogy nem minden okkal történik, vagy ez az ok a valóságnak nem ezen az oldalán található. Az értelem az ok-okozati összefüggéseket keresi, és ezen a ponton megint csak kétségbeejtő lehet megtapasztalni azt, hogy nem megfogható, nincs magyarázatod rá. De az, aki túlél egy ilyen Istennel való találkozást, jó reménységgel lehet. A helyzete annyiban nem változik, hogy továbbra is por és hamu. De az a por és hamu, ami egykor a gyász jele volt (2,8.12), így a találkozás után mégis a vigasztalás jelévé válik. A Krisztus testélételében ez az ember-mivolt még inkább felértékelődött. Az itt használt héber kifejezésben egyszerre van jelen a bánkódás és vigasztalódás, sőt a gondolatváltás is. Egyszerre kiderül az, hogy az ember mégiscsak ebben a lecsupaszított, mezítelen, földre hanyatló, por mivoltában van legközelebb hatalmas Teremtőjéhez. Ebben az állapotában van legnagyobb esélye a vele való személyes találkozásra.

4. Példák, képek, szemelvények

A fenti prédikációvázlat már tartalmazza azokat az illusztrációs elemeket, amelyek az ige üzenetét bizonyos pontokon közelebb hozhatják a hallgatókhoz. Az információ-birtoklás, hatalom és kiszolgáltatottság-érzését a mai világunkban jól érzékelteti a személyi adatok feldolgozására és tárolására tett szabályozási kísérletek, a híradásokból ismert adatlopási történetek. A valóság részleges ismeretét, pontosabban az igazság több annál, amit látunk és tapasztalunk gondolatot pedig egy klasszikus, a Mátrix (1999) című film kiválóan illusztrálja.

5. További szempontok az istentisztelet alakításához

A szövegmagyarázat rendjén több ponton is úgy értékeltem, hogy a RÚF távol áll a héber eredetitől. Nem csupán abban az értelemben, hogy a szöveg olvashatósága kedvéért beékel olyan kifejezéseket, amelyek nem jelennek meg az eredeti szövegben, hanem fordításában adott esetben olyan értelmezést képvisel, amelytől a fenti magyarázat alapjaiban eltér. A RÚF-nál célszerűbbnek tartom itt az 1908-as Revideált Károli-bibliafordítás használatát.

Lekció. Jób 1 történeti felvezetőként lehet segítségül a szöveg magyarázatához. Zsolt 73 jó példa arra, hogy az ember gondolkodásában milyen változást idézhet elő az, hogy a valóságot melyik oldalról szemléli (vö. 16-17. versek). János 4,1-29 a samáriai asszonnyal való találkozás története, aki a személyes tragédiák mellett (öt férje volt) szembesül azzal a Jézussal, aki mindent tud róla, a családtörténetét is ismeri.

Énekek. MRÉ 339 (Lelki próbáimban, Jézus, légy velem); MRÉ 399 (Ki Istenének átad mindent...); MRÉ 469 (Lábaidhoz hullok tört reménnyel...).

Imádság. Az imádságban a gyülekezet kétféleképpen lehet jelen: mint aki maga is a halál árnyékának völgyén halad át, vagy mint akinek meg kell tanulni sírni a sírókkal. Lehet, hogy vannak olyanok, akik Jóbbal együtt így összegzik dolgaikat, hogy „amitől rettegve rettegtem, az következett rám”. Az évvégi istentisztelet keretében az ember csokorba gyűjti tapasztalatait, s ezeket együtt teheti Isten elé. Hálát adhatunk azért, ha ezek a tapasztalatok közelebb vittek minket Istenhez az elmúlt évben, s ha úgy érzékeltük, hogy megkaptuk a kellő erőt ahhoz, hogy a veszteségeinket, a próbatételeket méltósággal hordozhassuk. Az imádságban kérni lehet azt, hogy Isten óvjon attól, hogy ezek a tapasztalatok elhomályosítsák előttünk

az ő igazi arcát, hogy a tévhitet erősítsék bennünk. Jób könyvének üzenete indítson inkább arra, hogy tudjuk, a valóság mindig több annál, amit képesek vagyunk felfogni. Kérjük, hogy keltsen bizalmat bennünk az a tény, hogy a rólunk való minden ismeretet Isten a javunkra használja fel, ahogy ezt az ismeretét a Krisztusban kinyilvánított szeretetével is megpecsételte. Az előttünk álló új évre tekintve pedig kérjük annak a lehetőségét, hogy több életformáló és szemléletformáló találkozássunk lehessen Istennel.

6. Felhasznált irodalom

Adorjáni Zoltán. *Jób testamentuma*. Budapest: L'Harmattan 2011.

Clines, David J. A. *Job 1–20*, Waco, TX: Word 1989.

Driver, Samuel R. és Gray, George B. *The Book of Job*. 1–2. köt. New York: Charles Scribner's Sons 1921.

Fohrer, Georg. *Das Buch Hiob*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt 1963.

Jongeling, B. *Een ararmees boek Job*. Amsterdam: Ton Bolland 1974.

König, Eduard. *Das Buc Hiob*. Gütersloh: C. Bertelsmann 1929.

Muntag Andor. *Jób könyve*. Budapest: Luther 2003.

Strauss, Hans. *Hiob. Kapitel 19,1–42,17*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2000.